

225 éve született Berzsenyi Dániel (1776–1836)

A Honismeret emlékeztetőt állított össze a 2001. esztendő közelgő évfordulós ünnepi dátumairól és a szülöttekről, akik az irodalom, a tudomány, a művészet, a történelem és a honismeret mezején hatalmas nyomokat hagytak a nemzet életében. Hasznos és szükséges, ha a nemzet emlékezet-könyvében az évfordulók fényes dátumain, az évfordulók ünnepi megemlékezéseiben, friss tanulmányokat teszünk közzé ifjúságunk tankönyvismeretének felújítására és kiegészítésére, felnőtt társadalmunk emlékeztetőnek megerősítésére.

Így kaptam felkérést arra, hogy az egyik kiváló költőfejedelmünknek: Berzsenyi Dánielnek 225. születésnapja alkalmából emlékeztetőt írjak, arról, akit irodalmunk és lexikonjaink a legnagyobb hazai ódaköltőnek neveznek, akitől a legtöbb szállóigét és idézetet fogadott nyelvembe a nemzet.

Berzsenyi Dániel a Vas megyei Egyházashetyén született és csak az új században, 1808-ban, az ezer holdat meghaladó anyai birtokának zálogból való kiváltása után költözött második hazájába: Somogyba. Így a niklai és kiscgombai 1142 holdas gazdaságot a költő három gyermeke (Farkas, Antal és László) már tehermentesen örökölte, mint „tősgyökeres jusot”. Somogyba érkezése után, a megye 1813-ban tartott nagygyűlésén táblabíróvá nevezte ki.

A költő gondos és takarékos birtokvezetése ellen – átnéztem a megyei levéltár minden adatát – semmiféle jobbágypanasz nem hangzott el a vármegyén. A maga is dolgozó gazda emberei méltóságukban is megbecsülte jobbágyait, noha kezdetekben a parasztokról nem volt egészen jó véleménye, sem *A mezei szorgalom* kötetében, sem pedig abban a költői levélben, amelyben a paraszt „vad” szemében „ínséget, gonoszságot” látott tükröződni.¹

A gondos és lelkiismeretes költő-gazda élete utolsó éveiben belefáradt a munkába. Farkas fiát nem akarta a birtokvezetéshez visszaszólítani. László még iskolába járt, így a Galíciában katonáskodó Antal fiát mentette fel a megye segítségével. A megye támogatta a költő kérését, aki betegségére hivatkozott és arra, hogy „a folyamodónak személyes tulajdonsága és érdemei, melyek a hazában ismeretes szép írásaiból is eléggé tudva vagyunk, különös tekintetet és pártfogást érdemelnek”.²

A birtokot a költő adósság nélkül hagyta hátra örökösének. Jobbágyainak irányában megnyilvánuló tisztelő véleményére mi sem volt jellemzőbb, mint ami Döbrentei Gábor, Wesselényi Miklós és Pataki Mózes niklai látogatásakor, 1814-ben hangzott el a kocsisa szájából, amikor Pataki megkérdezte:

- „Hát milyen úr ez a tekintetes Börzsönyi Úr szolgáló embereihez?
- *Az a mi földi Istenünk*”. Az előlovas mindehhez még hozzáteendőnek vélte: „*A bizony senkit sem bánt, pedig jó gazda.*”

Amikor a XX. században is előrelátó, rendkívül korszerű művét – Széchenyi Hitelére válszolva – megírta Niklán, már akkor kiderült, hogy írása oly időtálló, hogy a benne szereplő gondolatok egy részének megvalósítására csaknem a XX. század közepéig kellett várnia a magyar népnek.

Közismerten nagyra becsülték egymást Széchenyi Istvánnal. A Hitelben négy Berzsenyi idézet olvasható. A mezei szorgalomban pedig a nagy politikus gondolatainak számtalan

¹ Kanyar József–Vargha Balázs: A niklai gazda. Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1959.

² A levelet annak idején a Dunántúl 1955. 1. számában közöltem.

Berzsenyi a betyárok között. Takács Vendel (Nikla) faragása

adaptációjával találkozhatunk. A Hitel, mint egyik levelében írta, valósággal *kuruc világot támasztott a jobb fejekben Somogyban*. De nemcsak a nemesi kúriák jobb koponyáiban, hanem a jobbágyok között, a falvak lakóinak soraiban is.

Ezt igazolandó elegendő idézni Járányi István dörgicsei kasznár levelét (1831. december 8.) a Hitel parasztok közötti hatásáról: „A fő munka ittend a sarju takaréttás – a Béresek folyvást szántanak – nehezen megy minden – a Jobbágy erőtlen – meg kívántsai is, amiolta a Hitel a kezükbe forog, nincs Cholera mondják – az elzárás csak azért van, hogy Szétsényi az igasságot személyesen bé nem hozhassa – már Tul a Dunán a Földes Urakat, Tiszteket mind le ültette a Hitel mérge, mit szült ez a Könyv, amelyet még az érett ész egekig magasztalt, amellyet megégetni kellett volna a sajtóval-kiadójával együtt. Igen kényyessen kell bánni a Jobbágygal. Egy kis Cholera nem ártana.”³

A somogyi levéltárnak egyik rangos irodalomtörténeti dokumentuma a Somogy megyei Olvasótárnak a *kölcsönző kötet*e, amelynek a címe: „Az olvasó szobából könyveket kivivő uraknak reversalis protocolluma ab anno 1832.”, amelyet 1832-től 1870-ig vezettek. Ebből kiderül, hogy az olvasótársaság leghűségesebb olvasója és kölcsönzője maga Berzsenyi volt. Rajta kívül *Xantus János*, a világhírű kutató és felfedező, *Somssich Pál* (a niklai ünnepek 1860. évi főrendezője), valamint a Csokonait istápoló *Szokolay Dániel* és a levéltárrendező *Nagy Lajos*, *Madarász József*, a hazai függetlenség megyei követe, és *Mocsy János*, aki testvérével, a jeles Phaedrus-fordító Antallal volt rendszeres kölcsönzője és olvasója a könyvtárnak.

A leghűségesebb kölcsönző azonban Berzsenyi volt. Ismeretes, hogy milyen nehezen tudott gyakori betegsége miatt Nikláról kimozdulni, mégis szinte kéthavonként vállalta a csaknem 60 kilométeres kocsitúrákat nehézségeit. Az utaknak minden egyes alkalommal a könyvtár volt a végső állomása. A protocollumban sajátkezű beírásai bizonyítják, hogy a kölcsönzési díjat befizette és a kölcsönzött műveket hiánytalanul visszaszármaztatta. Visszamaradt könyvadóssága sohasem volt.

Mit olvasott rendszeresen Berzsenyi? A Német Minervát, a Jahrbücher der Litteraturt, a Tudományos Gyűjteményt, a Magyar Minervát, de az Ausland és az Auróra, valamint a Jenaische Litteratur Zeitung és a Morgenblatt legfrissebb számait. A folyóiratok közül pedig az Ökonomische Neuigkeiten, a Land und Seereisen példányait, továbbá a Magyar Lexikon és a Konversations Lexikon köteteit forgatta. Érdekesnek tűnhet számunkra, hogy a jómódú költő még a Tudományos Gyűjteményre sem fizetett elő. A Jahrbücher der Geschichte und Staatskunst korszerű ismereteket közlő példányait a modern társadalmi eszmékről akkor olvasta, amikor a mezei szorgalom mondanivalóival foglalkozott.

Utoljára halála előtt huszonhárom nappal kölcsönzött könyvet, 1836. január 22-én. Nyilván hirtelen halált hozó bajnak kellett fellépnie ahhoz, hogy a 60 esztendőös költőt huszonhárom nappal utolsó kaposvári könyvtári útja után a niklai temetőbe kísérik. Utolsó kölcsönzésekor a Tudományos Gyűjtemény 1835. évi márciusi és júniusi, a Land und Seereisen 1835. évi februári és a Német Minerva ugyancsak 1835. évi júniusi számát vette magához. A köteteket családja még ugyanezen év szeptember 16-án szolgáltatta vissza a könyvtárnak.

³ Mernyei Kusztodiátus levéltára 1827–1831. Rel. Oec. 1831. december 8. Dörgicse.

Sokan megállapították már Berzsenyiről – nem is minden igazság nélkül –, hogy a költő sokszor zárkózott be faluja és birtokai határai közé, halála után pedig sokszor temették el társadalmának közönyébe. Ennek ellenére kora és vidéke is számon tartotta és becsülte, halála után pedig a nemzet egyik nagy tanítójaként élte túl korát, élete és műve átnőtt a mi századunkba, sőt napjainkba is. Rávonatkozóan százszerosan is találó: utóélete és kultusza csak annak az alkotónak lehet, aki éltető eszméket progresszióként tud örökséget hagyni kései nemzedékeire.

Amikor 1836. február 24-én, fákát durrogató kemény fagyban, a jobbágyok vállán a temetőbe kivitt koporsóját elhantolták a niklai temetőben, hírneve már messzeterjedt Somogy határain. A megye akkori vezetői, élükön Sárközy István másodalispánnal, szerették és becsülték. Erről a megbecsülésről valóban elmondhatta Döbrentei Gábor előlegként, hogy „Berzsenyijüket nem fogják dicsőítés nélkül hagyni Somogy tisztelt Karai és Rendjei, a kitűnő vármegye sem, amelyből folyvást hasznos, dicső kifejekezés iparát halljuk, tehát a hazaékesítő szónak, az észnek a megbecsülését”.

A költő halála utáni *kultuszának* öt nagyobb periódusát ismerhetjük fel. Az elsőben a „Berzsenyi koszorú” címszó alatt azokat a törekvéseket említhetjük, amelyeket a megye az Akadémiával együtt a költő nevének és munkásságának a megörökítése érdekében végzett. Különösen fontos volt utóéletének második fejezete: a *niklai emlékmű* felállításának országos jelentősége. A harmadik szakaszt a Berzsenyi szabadkőműves-páholy munkássága jelentette, a negyediket a XX. század első évtizedében a Berzsenyi Irodalmi és Művészeti Társaság 1904-ben történő megalakulása jelentette, az ötödiket pedig „Berzsenyi ürügyén” címmel tartott emlékezés és a háborúban feldúlt kriptája újbóli felszentelése volt Illyés Gyula és Németh László jelenlétében, a Válasz és a Berzsenyi Társaság rendezésében, a niklai lakóház felújításával.

A niklai temetőben, 1860-ban felállított obeliszk alatti sírban csak 85 évig pihenhettek békében Berzsenyi csontjai. 1944 telén és 1945 tavaszán hadszínterré változott Somogy jelentős része, 93 somogyi falu és 61 pusztá került a hadak útjába, közöttük a nagy károkat szenvedett Nikla község is. Nem csak a falu lakóinak kellett elhagyniok a kiürített kőzemet, még a költő felszentelt sírján is végigtapostak a háború szörnye. „A kriptá fölnyílt veremében – idézzük Takáts Gyula emlékbeszédéből – Berzsenyi látnokí sorai váltak valósággá: »... most is elszórt csontjaimat, kezeid takarják.«”

A Berzsenyi Társaság az 1940-es évek végén társadalmi gyűjtéssel nem tudta összehozni a kúria újjáépítéséhez szükséges költségeket. Szerencsére az építés- és közmunkaügyi minisztérium 12 ezer forintot utalt ki a mauzóleumban és a lakóházakban legszükségesebb tatarozások elvégzésére. Jóval nehezebb feladat volt az „elszórt csontok” exhumálása. E rendkívül nagyjelentőségű munkára a Társaság dr. Enzt Béla professzort, a pécsi egyetem antropológusát kérte fel. Az agnoszkálás előtt a professzor elkérte a Berzsenyi család elhunytjainak listáját, amelyen nemcsak a halálozások időpontjai, hanem a családtagok magasságai és egyéb ismertetőjelei is fel voltak tüntetve. A vizsgálatoknál nagyon fontos adatokat mondott a költő akkor még élő unokája és Nikla egyik öregembere, a 65 éves Horváth István bácsi. Mindketten egybehangzóan állították, hogy a kilencszázas évek elején Berzsenyi Dániel csontjai egy méter hosszú, tölgyfakoporsóban voltak elhelyezve, amelyben akkor még ott voltak a költővel együtt eltemetett gyűrűk, egy darab egy méteres aranylánc és egy pipa. Később a vármegye egy díszes kiállítású érckoporsóba helyezte a költő már porladó maradványait. Ez volt az a koporsó, amelyet ismeretlen tettesek a II. világháború folyamán feltörték és elvittek egy magas rangú orosz katona eltemetéséhez. Az ékszereknek nyoma veszett, az agnoszkáló tudós azonban megtalálta egy darabot a költő hajdani selmeci pipájából, amelyet a megye múzeumában helyeztünk el. A költő csontjaiból már csak az *állkapocs* volt feltalálható a sírban.

A somogyi levéltár őrzi azt a *kriptafelnyitási jegyzőkönyvet*, amelyet egy bizottság vett fel a helyszínen, amely megállapította, hogy a kriptá ajtaját feltörték, a koporsók egymásra voltak hányva. A kriptá vasajtáját 1948. április 17-én bezárták.

A kriptát és a kúriát, amelyben megsemmisült az értékes családi levéltár is, a Társaság országos ünnepség keretében avatta fel 1948. május 9-én, a költő születésének 172. évfordulóján. A szilfa urnában elhelyezett tetem-maradványok beszentelésekor és kriptába helyezésekor ezrével vett részt a falu és az ország népe nagynevű íróival és hivatalos képviselőivel együtt, semmivel sem kisebb számban, mint 1860. június 14-én: az obeliszk állításakor.

Az ünnep előtti napon Kaposváron a *Válasz* és a *Berzsenyi Társaság estjén* Németh László mondta el *Berzsenyi ürügyén* című ünnepi beszédét. A beszéd nemcsak Kaposvárnak szólt, hanem az országnak is. Németh három tanulságról beszélt. Az első az volt, hogy Berzsenyi, ez a nemes ember a *leghaladóbb költő* volt azok között, akik a XIX. század első évtizedében e honban levegőt szívtak. Ebből a nemesi Diogenesből hatalmas sugárban tört elő a romantika árama. Széchenyi volt az első igazi forradalmár, aki azonnal ráismert Berzsenyire. A második tanulsága beszédének az volt, hogy az igazi költő meggyőzhető, a fény mindig meggyőzi az író, az igazi író *és haladást nem kell egymástól féltetni*. A harmadik tanulság pedig az volt, hogy az igazi költő sohasem marad ügyvédek nélkül. A halál felé ballagó Berzsenyi megbékélve úgy mehet fel Pestre, mint ki a maga érdemét, a maga eredményeit ott érzi az életet jelentő zsbongásban. A két lángész megértette egymást, de a nagy költőt is, előbb Széchenyi, utóbb pedig Németh László.

Ezért beszélt Fodor András is Kodályról, akinek A közelítő tél című nagy Berzsenyi vers volt a székfoglaló témája a Művészeti Akadémián, míg a másik Berzsenyi vers: A magyarokhoz című pedig a hazai énekkari mozgalom zászlóshajójának a szignálja lett.

A Berzsenyi Társaságot – más egyesületekkel együtt – túl korán számolta fel hazánkban a belügyi kormányzat. Megszűnése és betiltása után Somogyban, de az országban is, a levéltárak, a múzeumok és a könyvtárak voltak a Berzsenyi kultusz ápolói. A niklai emlékmúzeum megalapítására is ekkor került sor, 1954-ben a Petőfi Irodalmi Múzeum támogatásával. 1956-ban már állandó kiállítást nyitott meg a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum a Berzsenyi-ház falai között. A Levéltári Évkönyv pedig ekkor adta közre M. Kiss Pál művészettörténész jóvoltából Simó Ferenc ismeretlen Berzsenyi portróját, amelyet a Magyar Nemzeti Galéria őriz gyűjteményében. E kultusz szolgálatában jelentette meg a levéltár Somogyi Almanach sorozatában a költő születésének 200., halálának 140. évfordulóján Takáts Gyula újabb verseit és tanulmányait *Hódolat Berzsenyi szellemének* címmel. Martyn Ferenc Berzsenyi sorozata is elkészült. Díszes emlékkönyv is megjelent Somogy és Vas megye támogatásával Merényi Oszkár szerkesztésében, benne a Berzsenyi Társaság történetével, amelyet magam írtam.

A költő kétszázadik születésnapja ünnepére – Fodor András vezérletével – 17 költő jött a megyébe, hogy előbb a megye székhelyén, másnap pedig Niklán az új Berzsenyi szobor előtt, azt megkoszorúzza, bemutassák az író élő antológiáját, az új Berzsenyi verseket. Hosszabb szünet után 1985-ben újra feltámadt a patinás társaság, majd Somogy és Vas megyével karöltve a Magyar Írószövetséggel együtt *országos hatókörű egyesülétté alakította a Berzsenyi Társaságot*, amely Berzsenyi születésnapjával egy időben Helikon Napokat szervezett és Berzsenyi-díjat is alapított. A magyar írók világtalálkozójának a megszervezésével pedig a Társaság már kontinensekre kiterjedő súllyal végezte munkáját és jelentette meg új folyóiratát: a *Somogyot*.

Kanyar József

Száz éve született Esterházy János

2001. március 11-én került sor gróf Esterházy János születésének századik évfordulója alkalmából tartott emlékünnepekre a Határon Túli Magyarok Hivatala (HTMH) és a Rákóczi Szövetség (RSZ), illetve az Esterházy János Emlékbizottság szervezésében a Parlament Kongresszusi termében. A rendezvény fővédnöke Mádl Ferenc köztársasági elnök volt.

Ki is volt Esterházy János?

A szlovák külügyi szóvivő szerint „Esterházy János legjobb esetben is ellentmondásos személynek minősíthető, és az emlékére szervezett ünnepség, illetve a hasonló rendez-

Esterházy János (1901–1957)